

УДК 376.013.42-056.26/3

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-18-25

Шабасєва Наталія Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна.

nataliya.shabaeva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3149-2170>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Питання інклюзивної освіти з кожним роком набуває все більшої популярності. Інклюзія давно вийшла за межі медицини, спеціальної освіти (логопедії, олігофренопедагогіки, сурдопедагогіки тощо), спеціальної психології. Все більше в цей процес залучаються соціальні педагоги, адже соціалізація дітей з особливими потребами до умов освітнього простору займає фундаментальне місце в професійній соціально-педагогічній діяльності фахівця. Головна мета стратегічного розвитку інклюзивної освіти полягає в тому, щоб долучити «особливих» учнів до основ культури і цивілізації, забезпечити включення в суспільство, підготувати до активної участі в соціальному житті. Однак соціально-педагогічна допомога таким дітям, реалізуються недостатньо. Це обумовлено, відсутністю необхідних знань про умови, шляхи, засоби і методи соціально-педагогічної допомоги «особливим» дітям в умовах освітнього середовища. Актуальність зазначеної проблеми обумовила вибір теми наукової статті «Соціально-педагогічний аспект соціалізації дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища».

Метою статті визначаємо соціально-педагогічні умови соціалізації учнів з особливими освітніми потребами.

Теорію соціалізації як процес засвоєння особистістю моральних норм і соціальної поведінки розглядають І. Бех, Ю. Бистрова, О. Караман, С. Максименко, С. Савченко, В. Синьов, Є. Синьова, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.); теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної реабілітації особистості вивчають В. Кобильченко, І. Моргуліс, О. Романенко, А. Шевцов). У цілому вчені засвідчують відносно низький рівень соціальної адаптації, сформованості життєвих планів у дітей з особливими освітніми потребами та вказують на неготовність до самостійного проектування власного майбутнього (А. Іваненко, І. Кулагіна, Г. Мустафаєв, Г. Шаумаров). Проблеми підготовки дітей з особливими освітніми потребами на різних вікових етапах до інтеграції в соціум у контексті формування в них нормативної

поведінки та моральних якостей представлені в наукових працях І. Єременка, А. Капустіна, С. Коноплястої, В. Синьова, Н. Тарасенко, Л. Фомічової, М. Шеремет та ін. Окремі аспекти супроводу таких дітей з метою формування у них соціальних компетентностей вивчали Ю. Бистрова, О. Гаврилов, Г. Запругаєв, В. Кобильченко, С. Літовченко, Є. Синьова, В. Тарасун та ін.

В Україні дітей з вадами розвитку впродовж багатьох років відносили до особливої соціальної групи, яка має свої соціокультурні особливості й потребує особливих умов організації життєдіяльності й інтеграції в суспільство. Адже проблема соціалізації дітей з особливими потребами не дарма постає надзвичайно гостро. Адже річ не лише в тому, що дитині необхідне відчуття комфорту в соціальному середовищі, вона також повинна віднайти своє місце в ньому, з тим щоб мати можливість повністю розкрити власні можливості, а також бути корисною іншим.

Практика європейських країн, показує, що діти з особливими потребами можуть одержувати освіту в звичайному навчальному закладі за моделлю інтегрованого та інклюзивного навчання, яка дає можливість не відокремлювати таких учнів від інших. Запровадження таких сучасних моделей організації навчання й виховання в освітньому середовищі потребує особливої підготовки соціальних педагогів та організації соціально-психологічної служби освітнього простру. Отже, підвищення рівня якості життя дітей з обмеженими можливостями може бути досягнуте, передусім, за рахунок створення найбільш сприятливих умов для соціалізації, враховуючи той факт, що первинна соціалізація була невдалою через об'єктивну віктимність (особливість потреб) дитини.

Всього в Україні близько 1 млн. дітей з особливими освітніми потребами. І тільки 10% з них навчаються в інклюзивних школах, а решта – фактично не мають можливості пристосовуватися до життя. Загалом, поняття «діти з особливими освітніми потребами» охоплює всіх дітей (вихованців, учнів), чиї освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Загальноприйняте тлумачення терміну «діти з особливими освітніми потребами» робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку (Дзоз, 2012, с. 17).

Щодо соціалізації, то це процес складний та суперечливий. Водночас він значною мірою залежить від того, до якого соціального середовища потрапляє людина. Саме тому особливої ролі в процесі формування особистості набуває шкільний корекційно-освітній простір. Від умов, що створені в корекційно-освітньому просторі, та від змістовного наповнення останнього залежить успішність соціалізації дитини.

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери І. Звереві «соціалізація (лат. *socialis* – суспільний) – це процес входження людини в суспільство разом із її соціальними зв'язками та інтеграцією в різні типи

соціальних спільнот, внаслідок чого відбувається становлення соціального індивіда. У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички людини. Крім того, відбувається перетворення природжених, природних рис, а також засвоєння людиною елементів культури, соціальних норм і цінностей, які існують у суспільстві» (Зверева, 2013, с. 79).

О. Безпалько зазначає, що соціалізація – це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини з стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах. Соціалізація неможлива без активної участі самої людини в процесі засвоєння широкого кола цінностей, понять та навичок, на ґрунті яких складається її повсякденне життя. Але інвалідність обмежує дитину фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють інтегрувати в суспільство та брати участь у житті сім'ї та держави в рівноправних умовах з іншими членами суспільства (Безпалько, 2003, с. 23).

Аналізуючи сутність освітнього середовища, О. Рассказова розглядає його як «сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освітнього процесу, як системи впливу умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» (Рассказова, 2012).

О. Караман виділяє поняття «ресоціалізує середовище», що включає різні суб'єкти – окремі індивіди, групи, соціальні інститути (владні, освітні, виховні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально-захисні, релігійні, громадські та ін.), які, володіючи ієрархічними і однотипними взаємозв'язками, утворюють умови для організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, засудженими в пенітенціарних закладах України (Караман, 2012).

У зв'язку з вивченням соціально-педагогічної проблематики, протягом останніх років вченими (А. Мудрик, І. Зверева, А. Капська, С. Харченко та ін.) найбільш активно досліджується феномен «соціального середовища», під яким розуміється найближче оточення особистості, матеріальні і духовні умови його існування та діяльності. На думку сучасних дослідників, соціальне середовище (у широкому розумінні цього терміна) відображає суспільно-економічну систему тієї чи іншої країни (виробничі сили, суспільні відносини, інститути, суспільну свідомість, культуру).

Щодо корекційно-освітнього простору, М. Каталіна зазначає, що основними характерними ознаками шкільного освітнього середовища є: відкритість, цілісність, гнучкість, інтегративність, насиченість, структурованість, мультикультурність, розвиток, скерованість. Успішне функціонування корекційно-освітнього простору на сьогодні

забезпечується завдяки як внутрішнім ресурсам установи, так і активному використанню можливостей соціокультурного оточення. Гнучкість сприяє швидкій трансформації структури та змісту освітнього середовища у відповідності до потреб суб'єктів; інтегративність забезпечує формування особистості завдяки підсиленню елементів середовища; мультикультурність сприяє включенню різних культурних утворень до єдиного освітнього простору школи; насиченість середовища характеризується культурним змістом та власним ресурсним потенціалом; організація освітнього середовища, певним чином програмує його структуру; розвиток обумовлюється відкритістю та готовністю середовища до розширення; скерованість оцінюється завдяки долученню всіх суб'єктів освітнього процесу до управління (Каталіна, 2009).

Існує стійкий зв'язок між станом корекційно-освітнього простору та характером соціалізації особистості. Цей взаємообумовлений зв'язок реалізується шляхом прийняття й освоєння норм – регуляторів суспільного життя, перетворення соціального досвіду у власні цінності, прийняття норм культури як розвитку людини здатності до вибору. Перераховані компоненти детермінують різні рівні соціалізації особистості – від прийняття норм суспільства до усвідомленого проектування моделі особистісного життєвого шляху, відповідно до власних цінностей та ідеалів.

Розглядаючи корекційно-освітній простір як фактор соціалізації особистості учня, слід зазначити, що власне соціалізуючий сенс існування навчального закладу детермінується диференціацією відносин суб'єктів, а саме:

- стосовно учнів, вихованців з особливими потребами та їх батьків (опікунів) – заклад зберігає підвищений рівень корекційної освіти, що спрямований на корекцію первинного та вторинного дефектів, саморозвиток особистості школяра, адаптацію та соціалізацію учнів;
- стосовно суспільства – розробка (на основі інтеграції освітніх та соціальних потреб суб'єктів) моделі випускника закладу (сукупності особистісних характеристик випускника – повноправного Громадянина із сформованим усвідомленням необхідності трудової діяльності) та її якісної реалізації в процесі корекційно-освітньої діяльності;
- стосовно системи освіти – розробка інноваційної моделі діяльності спеціального (корекційного) навчального закладу за наступними напрямками: індивідуально-диференційований підхід у визначенні цілей та змісту корекційної освіти; навчання за індивідуальними освітніми маршрутами; розширення системи додаткової освіти учнів, вихованців з порушеннями психофізичного розвитку; впровадження інноваційних технологій навчання, корекційного впливу та засобів взаємодії усіх суб'єктів процесу навчання; підвищення якості роботи корекційного педагога шляхом створення умов для професійної самореалізації, соціальної захищеності та підвищення кваліфікації педагогічного колективу.

Таким чином, ми перейшли до визначення оптимальних умов процесу соціалізації дітей з освітніми особливими потребами. Вищезазначені положення дають нам підстави стверджувати, що ключовою умовою успішної соціалізації цієї категорії дітей буде соціально-педагогічний супровід сімейного виховання дітей з особливими освітніми потребами (комплексна та цілеспрямована взаємодія соціального педагога освітньо-корекційного простору і сім'ї), метою цієї взаємодії є створення оптимальних умов для успішного навчання, розвитку та взаємодії дітей які мають особливі потреби з соціумом.

Не менш важливою умовою є допомога соціального педагога освітнього простору в побудові індивідуальної траєкторії самопомоги сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами; ця умова дозволяє сім'ю з об'єкта соціальної допомоги перетворити в повноцінний суб'єкт життєдіяльності. Побудова індивідуальної траєкторії самопомоги є основою всього процесу в цілому, так як наявність траєкторії допомагає систематизувати, оптимізувати і алгоритмізувати подальші кроки в процесі соціалізації дітей з обмеженими можливостями.

Третя умова – соціальне партнерство соціального педагога з вчителями, адміністрацією освітнього простору, батьками, громадськістю, що дозволяє об'єднати зусилля всіх зацікавлених сторін в наданні соціальної допомоги сім'ї та успішної соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

Четверта умова полягає в необхідності ґрунтовного методичного забезпечення процесу соціалізації дитини з особливими потребами, що дозволить підготувати фахівців, які володіють специфікою роботи з даною категорією сімей.

Соціально-педагогічна робота з дітьми які мають особливі освітні проблеми справа вельми нелегка, вимагає від соціального педагога терпіння, майстерності, і, звичайно, поваги і любові до таких дітей. Позитивна соціалізація можлива тільки при комплексному підході, обліку всіх факторів, що впливають на соціальний розвиток дитини, як результат спільних зусиль педагогів і сім'ї. Ми впевнені, що в умовах сприятливого корекційно-освітнього простору діти з особливими освітніми потребами можуть успішно засвоїти і реалізувати навички спілкування, норми, правила поведінки, цінності, установки, характерні суспільству здорових людей. Вони здатні стати рішучими, життєстійкими особистостями, які вміють боротися з труднощами, що мають лідерські позиції, активно взаємодіють з людьми. Але для цього потрібна постійна цілеспрямована робота всіх структур і учасників системи освіти (психолог, соціальний педагог, учителі, представники адміністрації тощо), батьків, однолітків і позитивний настрій самих «особливих» дітей. На цьому наші наукові пошуки не завершуються, подальші дослідження буде присвячено особливостям адаптації дітей з особливими потребами до умов освітнього простору.

Список використаної літератури

1. Дзоз В. А. Ребенок с особыми образовательными потребностями: методичні рекомендації. Сімферополь: МОН АРК, 2012. 17 с.
2. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
3. Рассказова О. І. Развитие социальности учнів в умовах інклюзивної освіти. Теорія та технологія: монографія. Харків: ФОП Шейніна О. В., 2003. 468 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної культури, 2003. 134 с.
5. Караман О. Л. Характеристика змісту соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_2 (дата звернення: 12.01.2021).
6. Каталина М. И. Образовательная среда как фактор социализации личности: социально-философский аспект: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / ФГОУ высшего профессионального образования «Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации». Москва, 2009. 24 с.

References

1. Dzo, V. A. (2012). Rebenok s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami [A child with special educational needs]. Simferopol: MON ARK [in Ukrainian].
2. Zvierieva, I. D. (2013). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for social professionals]. 2-he vyd. Kyiv, Simferopol: Universum [in Ukrainian].
3. Rasskazova, O. I. (2003). Rozvytok sotsialnosti uchniv v umovakh inkliuzyvnoi osvity. Teoriia ta tekhnolohiia [Development of students sociality in an inclusive education. Theory and technology]. Kharkiv: FOP Sheinina O. V. [in Ukrainian].
4. Bezpalko, O. V. (2003). Sotsialna pedahohika v skhemakh i tablytsiakh [Social pedagogy in diagrams and tables]. Kyiv: Tsentr navchalnoi kultury [in Ukrainian].
5. Karaman, O. L. (2012). Kharakterystyka zmistu sotsialno-pedahohichnoi roboty z nepovnitnimy zasudzhenymy v penitentsiarnykh zakladakh [Characteristics of the content of socio-pedagogical work with juvenile convicts in penitentiary institutions]. *Naukovyi visnyk Donbasu*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_2 [in Ukrainian].
6. Katalina, M. I. (2009). Obrazovatel'naya sreda kak faktor socializacii lichnosti: social'no-filosofskij aspect [Educational environment as a factor of socialization of personality: socio-philosophical aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskow [in Russian].

Шабасєва Н. С. Соціально-педагогічний аспект соціалізації дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища

У статті аналізується гостра соціальна проблема сучасності – соціалізація дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища (освітній простір, освітньо-корекційний простір, інклюзивне середовище). Розглядаються сутність і зміст поняття соціалізації дітей з

обмеженими можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору. Обґрунтовується гіпотетичне твердження, що підвищення рівня якості життя дітей з обмеженими можливостями може бути досягнуто, передусім, за рахунок створення найбільш сприятливих умов для соціалізації, враховуючи той факт, що первинна соціалізація була невдалою через об'єктивну віктимність (особливість потреб) дитини. Аналізуються ефективні соціально-педагогічні умови для соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Ключові слова: соціалізація, освітнє середовище, соціально-педагогічний супровід, діти з особливими потребами.

Шабаета Н. С. Соціально-педагогічний аспект соціалізації дітей с особими потребами в умовах освітнього простору

В статті аналізується остра соціальна проблема сучасності – соціалізація дітей с особими потребами в умовах освітнього простору (освітнє простору, освітньо-коррекційне простору, інклюзивна середина). Розглядаються сутність і зміст поняття соціалізації дітей с обмеженими можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору. Обґрунтовується гіпотетичне твердження, що підвищення рівня якості життя дітей с обмеженими можливостями може бути досягнуто, перше за все, за рахунок створення найбільш сприятливих умов для соціалізації, враховуючи той факт, що первинна соціалізація була невдалою через об'єктивну віктимність (особливість потреб) дитини. Аналізуються ефективні соціально-педагогічні умови для соціалізації дітей с обмеженими можливостями здоров'я.

Ключевые слова: соціалізація, освітнє середовище, соціально-педагогічне супроводження, діти с особими потребами.

Shabaeva N. Socio-Pedagogical Aspect of Socialization of Children with Special Needs in the Educational Environment

The article analyzes the acute social problem of today – the socialization of children with special needs in the educational environment (educational space, educational and correctional space, inclusive environment). The definition of the terms «socialization», «educational environment» is given. The essence and content of the concept of socialization of children with disabilities in an inclusive educational space are considered. The hypothetical statement that the improvement of the quality of life of children with disabilities can be achieved primarily by creating the most favorable conditions for socialization, given the fact that the initial socialization was unsuccessful due to objective victimhood (special needs) of the child. Emphasis is placed on the complexity and contradictions of the socialization process, because it largely depends on what social environment a person falls

into. That is why a special role in the process of personality formation is acquired by the school correctional and educational space. The success of a child's socialization depends on the conditions created in the correctional and educational space and on the content of the latter.

Effective socio-pedagogical conditions for the socialization of children with disabilities are analyzed.

Key words: socialization, educational environment, social and pedagogical support, children with special needs.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.